

αἰωνίῳ γίνεσθαι ζητεῖ καὶ θηρεύει τὸ τέλειον διὰ τῆς ἀναπτύξεως τῆς ἐπιπόνου προσπαθείας.

Η΄.

Η ΔΙΑΡΚΕΙΑ

Ψυχολογικὸς καὶ μαθηματικὸς χρόνος. Ἀλλοιώσεις καὶ διαδοχὴ τῶν καταστάσεων. Τὸ ἀνεπίστροφον τοῦ χρόνου. Παρελθόν—παρόν—μέλλον.

Ἡ διαρκῆς ἀλλοίωσις τῶν ψυχικῶν μας καταστάσεων εἶναι νόμος ἀπαράβατος τοῦ ψυχικοῦ βίου. Εἰς τὸ ψυχικόν μας συγκρότημα προστίθενται ἀεννάως νέα ἐντυπώσεις, αἷτινες πλουτίζουν καὶ διογκοῦσι τοῦτο, οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν δὲ ἀνακόπτεται ἢ προσυθήκη αὕτη τοῦ νέου εἰς τὸ παλαιόν, τοῦ παρόντος εἰς τὸ παρελθόν, τὸ ὁποῖον τοιουτοτρόπως διαρκῶς συνεχίζεται, διαρκῶς ἀλλοιούμενον ὑπὸ νέων συνθηκῶν.

Ἐὰν ζητήσωμεν νὰ συλλάβωμεν τὴν ψυχικὴν εἰκόνα τοῦ ἑαυτοῦ μας εἰς δύο διάφορα σημεία χρόνου, οὐδέποτε θὰ διακρίνωμεν εἰς αὐτὴν ταυτότητα ἀναλλοίωτον. Ἐχομεν μεταβληθῆ καὶ μεταβαλλόμεθα ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν, μικρὸν κατὰ μικρόν, λεληθότως, μοιραίως καὶ εἶναι ἡ ψυχικὴ αὕτη μεταβολὴ πραγματικωτέρα ἀκόμη τῆς συντελουμένης ἐν χώρῳ σωματικῆς ἀλλοιώσεως.

Εἶναι ἀδύνατον νὰ διέλθωμεν δις διὰ τῆς αὐτῆς καταστάσεως, ἀναφωνεῖ μετὰ τοῦ James καὶ ὁ Bergson, ὡς ἀνεφώνησε κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὁ Ἡράκλειτος «ποταμῶ οὐκ ἔστιν ἐμβῆναι δις τῷ αὐτῷ». Αἰσθήματα, συναισθήματα, βουλήσεις ὑπόκεινται εἰς τὸν νόμον τῆς ἀσταθείας, ἡ δὲ διαρκῆς ροὴ τῆς

συνειδησιακῆς ζωῆς ἀπαρτίζεται ἐξ ἀνεπαισθήτων ἀλλοιώσεων, αἱ ὁποῖαι ἀπεργάζονται βαθμηδὸν ἐμφανεστέρας μεταβολάς. Ἡ χαρὰ διαδέχεται τὴν λύπην, ἡ δυστυχία τὴν εὐτυχίαν, ἡ γαλήνη τὴν θύελλαν. Ὀμιλοῦμεν περὶ σταθερότητος ὠρισμένων ψυχικῶν καταστάσεων, διότι δὲν προσέχομεν εἰς τὰς πραγματοποιουμένας μικράς, ἀνεπαισθήτους ἀλλοιώσεις καὶ μόνον ὅταν ἱκανὴ ποσότης μεταβολῶν συσσωρευθῇ ἐπὶ τινος ψυχικῆς ομάδος κατὰ τρόπον ἀποκλείοντα τὸ ἐνδεχόμενον συνειδησιακῆς ἀπροσεξίας, Ὀμιλοῦμεν περὶ ἀλλοιώσεώς της ἢ μεταβάσεώς εἰς ἄλλην ψυχικὴν κατάστασιν. Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι οὐδέποτε παύει ἡ ἀλλοίωσις. Ἐκάστη νέα ἐντύπωσις προστιθεμένη εἰς τὸ ψυχικὸν μας ἀποταμίευμα μεταβάλλει τοῦτο, ἔστω καὶ κατ' ἐλάχιστον, ποσοτικῶς καὶ ποιοτικῶς. Ἡ προσωπικότης μας ἐξελίσσεται ἐν χρόνῳ ὑποκειμένη εἰς ἀένναον διαδοχὴν ψυχικῶν καταστάσεων ἐν στενῇ ἀλληλουχίᾳ. Δὲν δυνάμεθα νὰ διέλθωμεν δις διὰ τῆς αὐτῆς καταστάσεως, διότι εἴμεθα ἤδη μεταβεβλημένοι διὰ τῆς ἐπελθούσης ἐνδιαμέσως συσσωρεύσεως. Δὲν εἶναι δυνατὸν ὁ αὐτὸς ἐρεθισμὸς νὰ προκαλέσῃ, ἐπαναλαμβανόμενος, τὴν αὐτὴν ἐντύπωσιν, διότι θὰ προσψαύσῃ διάφορον ὑποκειμενικὸν περιεχόμενον· διότι θὰ συναντήσῃ ἡμᾶς ἐν ἄλλῃ σελίδι τῆς προσωπικῆς μας ἱστορίας. Πόσοι δὲν ἐποθήσαμεν νὰ ἐπισκεφθῶμεν τὸ φοιτητικὸν μας δωμάτιον νομίζοντες ὅτι θὰ ἐπαναζήσωμεν ἀκριβῶς τὰς νεανικὰς ὥρας τοῦ παρελθόντος! Ἀπογοήτευσίς· τὸ παρελθὸν δὲν ἐπανέρχεται. Καὶ ὅμως τὸ δωμάτιον παραμένει ἀμετάβλητον, τὰ ἐπιπλα, αἱ εἰκόνες εἰς τὴν θέσιν των. Ἀλλ' ἐν χρόνῳ ἐπετελέσθησαν πολλὰ βήματα μεταμορφώσεως. Τὸ ψυχικὸν ἀντίκρουσμα τοῦ ἐξειλιγμένου μας ἐγὼ παρουσιάζει διάφορον προσδεκτικότητα καὶ ὁ ἐρεθισμὸς ἐγγίζει τὴν συνείδησιν,

χωρίς νὰ τὴν συγκινῆ, ὡς αὐτὴ ἐνδεχομένως πρόσεδόκα. «Notre personnalité qui se bâtit à chaque instant avec de l'expérience accumulée, change sans cesse. En changeant, empêche un état, fût-il identique à lui-même en surface, de se répéter jamais en profondeur. C'est pourquoi notre durée **est irréversible**. Nous ne saurions en revivre une parcelle, car il faudrait commencer par effacer le souvenir de tout ce qui a suivi = Ἡ προσωπικότης μας, ἡ ὁποία ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν σχηματίζεται διὰ τῆς συσσωρευομένης πείρας, μεταβάλλεται ἀπαύστως. Καὶ μεταβαλλομένη παρεμποδίζει μίαν κατάστασιν, ἔστω καὶ κατ' ἐπιφάνειαν τὴν αὐτὴν, νὰ ἐπαναληφθῆ ποτε κατὰ βάθος. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἡ διάρκειά μας εἶναι ἀνεπίστροφος. Δὲν θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἐπαναζηήσωμεν οὐδὲ ἐν τεμάχιον αὐτῆς, διότι θὰ ἦτο ἀνάγκη νὰ ἐξαλείψωμεν πρῶτον τὴν ἀνάμνησιν παντός, ὅπερ ἐπηκολούθησε».

*
* *

Ἡ μεταβολὴ λοιπὸν εἶναι ἀκατάπαυστος ἐν τῷ ψυχικῷ μας κόσμῳ, ἀλλ' ἄνευ ἀποτόμων ἀλμάτων. Ἐκάστη νέα κατάστασις δὲν ἐμφανίζεται ἀποτόμως, ἀλλὰ παρασκευάζεται μικρὸν κατὰ μικρὸν εἰσχωροῦσα ἀδιασπᾶστως εἰς τὴν προηγουμένην, ὃ δὲ χωρισμὸς τοῦ ψυχικοῦ βίου εἰς διακεκριμένας ἀπ' ἀλλήλων «καταστάσεις» δὲν εἶναι πραγματικός, ἀλλ' ὀφείλεται εἰς τὴν διακεκομμένην προσοχήν, ἣτις δὲν στρέφεται ὁμοίως πρὸς ὅλα τὰ σημεῖα τῶν ἀλλεπαλλήλων ἐν συνεχείᾳ μικρομεταβολῶν τῆς ψυχικῆς ἀλύσεως.

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι μεταβαλλόμεθα ἀδιακόπως καὶ ὅτι ἡ «κατάστασις» εἶναι ἤδη μεταβολή.

«Mais précisément parce que nous fermons

les yeux sur l'incessante variation de chaque état psychologique, nous sommes obligés, quand la variation est devenue si considérable qu'elle s'impose à notre attention, de parler comme si un nouvel état s'était juxtaposé au précédent... L'apparente discontinuité de la vie psychologique tient donc à ce que notre attention se fixe sur elle par une série d'actes discontinus—'Αλλ' ἀκριβῶς, ἐπειδὴ κλείομεν τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ τῆς ἀκαταπαύστου μεταβολῆς ἐκάστης ψυχολογικῆς καταστάσεως, εἴμεθα ὑποχρεωμένοι, ὅταν ἡ μεταβολὴ καταστῆ τόσο σημαντικὴ, ὥστε νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὴν προσοχήν, νὰ ὁμιλῶμεν ὡς ἐὰν μία νέα κατάστασις παρετέθη πλησίον τῆς προηγουμένης. Ἡ φαινομενικὴ ἀσυνέχεια τῆς ψυχολογικῆς ζωῆς ὀφείλεται λοιπὸν εἰς τὸ ὅτι ἡ προσοχὴ προσηλοῦται ἐπ' αὐτῆς διὰ σειρᾶς διακεκομμένων πράξεων».

'Αλλ' αἱ ψυχικαὶ καταστάσεις δὲν παρατίθενται ἢ μία παρὰ τὴν ἄλλην ὡς ξένα καὶ κεχωρισμένα. Δὲν ὑπάρχει παράθεσις καταστάσεων, ἀλλὰ συνεχῆς συνειδησιακὴ ροὴ μετ' ἀλλοιώσεων ἀδιαλείπτων. Κατὰ τὸν Bergson ὀρθότερον θὰ ἦτο νὰ μὴ ὁμιλῶμεν περὶ ψυχικῶν «καταστάσεων», ἵνα μὴ περιπίπτωμεν εἰς τὴν πλάνην τῆς διακεκομμένης ζωῆς. Καὶ αὐτὸ ἔτι τὸ ἀπρόοπτον l'imprévisible,—καὶ ἐκ τῶν ἀπροόπτων γέμει ἡ ψυχικὴ ζωὴ—εἶναι παρεσκευασμένον καταλλήλως. Εἶναι ἡ ψυχολογική μας ὑπαρξίς μία ζώνη κινουμένη, περικλείουσα πᾶν ὅτι αἰσθανόμεθα, σκεπτόμεθα καὶ θέλομεν, πᾶν ὅ,τι εἴμεθα εἰς δεδομένην τινὰ στιγμὴν. Καὶ αὐτὴ ἡ «ζώνη» ἢ συνεχῆς εἶναι ἡ ἀληθὴς μας κατάστασις. Οὕτω νοούμεναι αἱ καταστάσεις δὲν εἶναι πλέον διακεκριμένα στοιχεῖα, ἀλλὰ «συνέχονται αἱ

μὲν μετὰ τῶν δὲ ἐν μιᾷ ἀτελευτήτῳ ροῇ». Οὔτε παράθεσις ὑπάρχει οὔτε διάκρισις.

Ὁ ἄσσοσιανισμὸς τῶν συνειρμικῶν—ὁ συνειρμισμὸς—ὁ προσβεύων ὅτι ὁ ψυχικὸς βίος ἀπαρτίζεται ἐκ συνειρμοῦ παραστάσεων διακεκριμένων ἀποδοκιμάζεται ὑπὸ τοῦ Bergson ὡς καὶ ὁ ψυχοφυσικὸς παραλληλισμὸς.

Ὁ ψυχικὸς βίος εἶναι ροῦς συνεχῆς καὶ ἀδιαίρετος μὴ ὑποκείμενος εἰς ποσοτικὴν ἀνάλυσιν καὶ κατάρτησιν, ἀγεωμέτρητος, ἀπρόσφορος εἰς μέτρησιν, ἐκφεύγων τῶν ἀξιώσεων τοῦ χώρου καὶ τοῦ ποσοῦ, διότι ὑπάγεται μόνον εἰς τὸ ἀπλούμενον ἐν χρόνῳ καὶ οὐχὶ ἐν ἐκτάσει βασίλειον τῆς ποιότητος. Ὑπάρχει τόση διαφορὰ μεταξὺ τῶν διακεκριμένων, τῶν κεχωρισμένων ἀπ' ἀλλήλων φυσικῶν ἐν χώρῳ φαινομένων καὶ τοῦ ἐν ἀδιαλείπτῳ συνδέσει καὶ ροῇ χρονικῇ τελούντος ψυχικοῦ βίου, ὥστε οὔδε μία ἐξομοιωτικὴ προσέγγισις δύναται νὰ γίνῃ. Ἐδῶ τὸ ποιόν, ἐκεῖ τὸ μέγεθος, ἐδῶ ὁ χρόνος, ἐκεῖ ἡ ἐκτασις, ἐδῶ τὸ συνεχές, ἐκεῖ τὸ διάκριτον.

Τότε μόνον θὰ ἠδυνάμεθα, κατὰ Bergson, νὰ ὁμιλῶμεν περὶ διακεκριμένων ψυχικῶν καταστάσεων, ἐὰν τὰ ψυχικὰ φαινόμενα ἐχαρακτηρίζοντο διὰ τῆς μονιμότητος. Ἄλλ' ἢ μονιμότης εἶναι ἀκριβῶς ἡ ιδιότης ἢ ἐλλείπουσα, ἢ μεταβολὴ δὲ καὶ ἡ ροὴ οἱ κυρίαρχοι χαρακτηῆρες.

Ἡ ταινία τῆς ζωῆς κινεῖται ἀνεπιστρόφως.

Οἱ βηματισμοὶ αὐτοὶ τῶν ἀενάων μεταβολῶν ἀποτελοῦν τὴν ζωὴν μας καὶ συγκροτοῦν τὴν παράστασιν τοῦ χρόνου, τῆς διαρκείας, ἐν τῇ ὁποίᾳ διεξάγεται τὸ δράμα τῆς ἀτομικῆς τῶν ὀργανισμῶν ἱστορίας.

«Si un état d'âme cessait de varier, sa durée cesserait de couler = ἐὰν ψυχικὴ τις κατάστασις

ἔπαυε μεταβαλλομένη, θὰ ἔπαυε ρέουσα καὶ ἡ διάρ-
κειά της».

Καί: «un moi qui ne change pas, ne dure pas
= ἐν Ἐγῶ τὸ ὁποῖον δὲν μεταβάλλεται, δὲν διαρκεῖ».

Τί εἶναι λοιπὸν ἡ διάρκεια;

Εἶναι ἡ ψυχολογικὴ παράστασις τῆς ἀεννάου ταύ-
της ἀλλαγῆς τῶν ἐν ἡμῖν καὶ ἐκτὸς ἡμῶν φαινομέ-
νων. Καὶ τί εἶναι ἡ διάρκεια ἡμῶν; Εἶναι ἡ ἔκ-
φρασις τῆς συνεχοῦς ταύτης ἀλλαγῆς, τῆς συνειδη-
τῆς εἰς τὸ Ἐγῶ εἶναι τὸ ἄμεσον δεδομένον τῆς
συνειδήσεώς μας· τὸ ὕφασμα, ἐξ οὗ κατασκευάζεται
ὀλόκληρον τὸ εἶναί μας.

«Nous percevons la durée comme un cou-
rant qu'on ne saurait remonter. Elle est le fond
de notre être et, nous le sentons bien, la sub-
stance même des choses avec lesquelles nous
sommes en communication = Ἀντιλαμβανόμεθα
τὴν διάρκειαν ὡς ρεῦμα, τὸ ὁποῖον θὰ ἦτο ἀδύνα-
τον ν' ἀναπλεύσωμεν. Αὕτῃ εἶναι τὸ βάθος τοῦ εἶναί
μας καὶ —τὸ αἰσθανόμεθα καλῶς— αὕτῃ αὕτῃ ἡ οὐ-
σία τῶν πραγμάτων, μεθ' ὧν ἐπικοινωνοῦμεν».

Ἡ διάρκεια εἶναι «le progrès continu du pas-
sé qui gonfle en avançant et ronge l'avenir =
ἡ συνεχῆς πρόοδος τοῦ παρελθόντος, ὅπερ ὀγκοῦται
προχωροῦν καὶ διαβιβρώσκει τὸ μέλλον».

Τὸ παρελθὸν μᾶς ἀκολουθεῖ ὀλόκληρον· πᾶν ὅ,τι
ἠσθάνθημεν, ἔσκέφθημεν ἢ ἐποθήσαμεν νηπιόθεν,
πᾶν ὅ,τι ἀκόμη ἐκομίσαμεν ἐν προδιαθέσει κληρονο-
μικῶς, γεννώμενοι, εἶναι ἐδῶ, μαζῇ μας «penché sur
le présent qui va s'y joindre, pressant contre la
porte de la conscience qui voudrait le laisser
dehors = κῦπτον ἐπὶ τοῦ παρόντος, τὸ ὁποῖον θὰ
ἐνωθῆ μετ' αὐτοῦ, πιέζον τὴν θύραν τῆς συνειδή-

σεως ἐκείνης, ἥτις θὰ ἐπεθύμει νὰ τὸ ἀφήσῃ ἔξω».

Τὸ παρελθὸν διατηρεῖται ὁλόκληρον ἀφ' ἑαυτοῦ, αὐτομάτως, τὸ δὲ νέον, τὸ ἐκσώστοτε παρὸν, δὲν ἐξαφανίζει αὐτό, ἀλλὰ τὸ πλουτίζει προστιθέμενον. Καίτοι μεγάλη ποσότης τοῦ παρελθόντος παραπέμπεται εἰς τὰς εὐρυχώρους ἀποθήκας τοῦ ὑποσυνειδήτου, μικρὰ δὲ ποσότης αὐτοῦ χρησιμοποιεῖται, χάριν σκοπιμότητος, ὑπὸ τῆς σκέψεως, αἰσθανόμεθα ἀνὰ πᾶσαν στιγμήν ὅτι τὸ παρελθὸν μας εἶναι ἔδω, πλησίον μας καὶ ὅτι, παρὰ τὸ ἀντιφατικὸν τῆς λέξεως, διατηρεῖται παρὸν, συνεχιζόμενον. Ἐκ τῆς ἐπιβιώσεως δὲ ταύτης τοῦ παρελθόντος ἀποβαίνει ἀδύνατος εἰς μίαν συνείδησιν, ὡς εἶπομεν, ἡ διέλευσις διὰ τῆς αὐτῆς καταστάσεως καὶ ὅπου ἀκόμη αἱ συνθήκαι ἀναπαρίστανται αἱ αὐταί· διότι τῇ εἶναι ἀδύνατον νὰ λησμονήσῃ ὅσα ἐπηκολούθησαν.

Ἡ συμπύκνωσις τῆς ὅλης ἡμῶν ἱστορίας, τὴν ὁποίαν ἀπὸ τῆς γεννήσεως ἔχομεν ζήσει καὶ διὰ τῆς γεννήσεως ἔχομεν ἐμφύτως κομίσει, ἀποτελεῖ ὅ,τι εἴμεθα, ἀποτελεῖ τὸν χαρακτήρα ἡμῶν, ἡ δὲ προσωπικότης ἡμῶν αὐξάνει καὶ ὠριμάζει ἐκ τῆς διαρκοῦς ταύτης ἐπιμηκύνσεως τοῦ παρελθόντος διὰ τοῦ παρόντος.

Ἡ διάρκεια εἶναι μνήμη ἐσωτερικὴ τῶν ἀενάων μεταβολῶν καὶ ροῶν, ἡ ὁποία συνάπτει παρελθὸν καὶ παρὸν, ἐνῶ διαβιβρώσκει τὸ μέλλον. Ἡ μνήμη εἶναι **διάρκεια καθαρὰ**, *durée pure*, καὶ οὐχὶ ιδιότης ἀσκουμένη κατὰ διαλείμματα καὶ προτίμησιν, ἀλλ' αὐτόματος, ἰσόβιος διατήρησις τοῦ ὄγκουμένου παρελθόντος τῶν ἐμβίων ὄντων γνωριζόντων ἐκ τῆς ἀτέρμονος μεταβολῆς καὶ κινήσεως τὴν ἀλήθειαν τῆς διαρκείας αὐτῶν. Γνωρίζομεν σαφῶς ὅτι τὸ Ἐγὼ ἡμῶν διαρκεῖ καὶ ὅτι πᾶν ὅ,τι ζῆ, διαρκεῖ.

Ἡ διάρκεια εἶναι **συνεχῆς**, δὲν εἶναι **διαδοχῆ**

στιγμῶν, ὡς δὲν εἶναι διαδοχὴ καταστάσεων. Δὲν ὑπάρχουν χρονικαὶ στιγμαὶ διακεκριμέναι, δὲν ἀναλύεται ὁ χρόνος εἰς στιγμὰς κατὰ τὸν Bergson. Ἐὰν τοῦτο συνέβαινεν, ἔαν μία στιγμή δηλαδὴ διεδέχετο τὴν ἄλλην, δὲν θὰ εἶχομεν διάρκειαν, ἀλλὰ μόνον παρόν, δὲν θὰ εἶχομεν ἐπιμήκυνσιν τοῦ παρελθόντος ἐν τῷ παρόντι, δὲν θὰ εἶχομεν ἐξέλιξιν. Ἐξέλιξις σημαίνει συνέχεια, διάρκεια, ἐνῶ στιγμή σημαίνει διακοπή, χρονικὴ κατά-
τησις, ἣτις ἀντίκειται πρὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ συνεχοῦς καὶ ἀνεπιστρόφου ψυχικοῦ ρεύματος.

Πλήρης καὶ συνεχὴς εἶναι ἡ διάρκεια, ὅταν βαθεῖα παρατήρησις ἐρευνᾷ αὐτήν, διακεκομμένη δὲ καὶ διηρημένη εἰς στιγμὰς ἐμφανίζεται πρὸ τῆς ἀπροσέκτου συνειδήσεως, ἡ ὁποία διαθέτει μεροληπτικῶς τὴν προσοχὴν ὑπὲρ τινῶν ἐξεχόντων καὶ καταδήλων σημείων ἀγνοοῦσα τὰ μετ' αὐτῶν συναπτόμενα μικρότερα.

Ἴνα νοήσωμεν σαφέστερον τὴν περὶ διαρκείας θεωρίαν τοῦ Bergson, πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει ὅτι ὁ φιλόσοφος διακρίνει χρόνον καὶ διάρκειαν ἢ μᾶλλον διακρίνει τὸν μαθηματικὸν χρόνον, τὸν ἐπιστημονικὸν δηλαδὴ χρόνον, καὶ τὸν ψυχολογικὸν χρόνον ἢ διάρκειαν. Ἡ διάρκεια εἶναι ἡ συνειδητὴ διαδοχὴ τῶν μεταβολῶν, αὐτὰ ταῦτα τὰ ποικίλα κινούμενα γεγονότα τοῦ ψυχικοῦ βίου, τὰ ἀδιάσπαστα, τὰ ὁποῖα ζῶμεν πραγματικῶς, ψυχολογικῶς, ἐν ἡμῖν, ὁ ψυχολογικὸς ἐν μιᾷ λέξει χρόνος, ὁ ἀεικίνητος, ὁ ἀμέτρητος, ὁ ἀδιαίρετος, ὁ ἀνεπίστροφος, ὁ περικλείων τὴν ποιότητα καὶ ἀγνοῶν τὸν ἀριθμὸν. Ἡ διάρκεια εἶναι συνεχὴς, δημιουργικὴ, ἐλευθέρη καὶ ἀπρόβλεπτος ἐξέλιξις τῶν ὄντων, ἐξεταζομένη δὲ ἐν τῷ περιεχομένῳ αὐτῆς περικλείει ποιότητος ἐν διαρκείᾳ γίνεσθαι καὶ τροποποιήσει. Ἐξελίσομαι σημαί-

νει τροποποιούμαι, μεταβάλλομαι ἐν συνοχῇ, ἄνευ διασπάσεως καὶ κενῶν, εἰσέρχομαι εἰς τὸ νέον μὲ ὄλον τὸ παρελθόν, κινούμαι πρὸς τὸ ἀπρόβλεπτον. Ὁ ψυχολογικὸς χρόνος εἶναι πραγματικός, διότι ἀπαρτίζεται ἐκ βεβιωμένων γεγονότων, εἶναι πλήρης τῆς ἱστορίας ἡμῶν ἢ μᾶλλον αὐτὴ αὕτη ἡ ἱστορία ἡμῶν ρέουσα ἄνευ διακοπῆς, ἄνευ παραλείψεως, μετ' ἀναγραφῆς καὶ τῶν ἐπουσιωδεστέρων γεγονότων. Διάρκεια λοιπὸν ἢ συνολικὴ ἐν κινήσει ἀνέλιξις τοῦ ψυχικοῦ βίου εἶναι τὸ αὐτό.

Τὸν ψυχολογικὸν ὅμως τοῦτον χρόνον ἢ διάρκειαν, τὸν μόνον πραγματικόν, δὲν δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν ὡς τοιοῦτον, διότι ἡ ἀνθρωπίνη εὐφυΐα, λόγῳ τῆς καθημερινῆς αὐτῆς ἐπαφῆς πρὸς τὸν χῶρον, τείνει νὰ δανείσῃ καὶ εἰς τὸν χρόνον ἰδιότητας ἐκτατικάς.

Ὅλος διάφορος τοῦ ψυχολογικοῦ χρόνου εἶναι ὁ μαθηματικὸς χρόνος, ὁ ἐπιστημονικὸς χρόνος· οὗτος δὲν εἶναι πραγματικός, ἀλλ' ἀφηρημένη ἰδέα, κατασκεύασμα ἀντικειμενικὸν τῆς ἐπιστήμης, νοητικὸν κατασκεύασμα ἐξυπηρετικὸν τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων, ὑποδιαιρούμενος εἰς στιγμὰς ἴσας καὶ ὁμοιογενεῖς, τὰς χρονικὰς μονάδας, ὑποκειμένας εἰς τὴν μέτρησιν καὶ τὸν ἀριθμὸν.

Ὁ μαθηματικὸς χρόνος ἀναλύεται εἰς στιγμὰς, ὑπολογίζεται ποσοτικῶς ὡς ὁ ἀκίνητος χῶρος καὶ εἶναι ἕκτασις μὲ μίαν διάστασιν, χρόνος—μῆκος. Ὁ μαθηματικὸς χρόνος ἀπέβη μέτρον γεγονότων καὶ φαινομένων, ἐν ἀντιθέσει δὲ πρὸς τὸν ψυχολογικὸν χρόνον, τὴν διάρκειαν, οὐδεὶς ποτε ἔζησεν αὐτόν.

Αἱ περὶ ψυχολογικοῦ χρόνου ἢ διαρκείας ἀντιλήψεις τοῦ Bergson στενωῶς συγγενεύουσαι πρὸς τὰς τῶν Νεοπλατωνικῶν καὶ ἐν ἑκτάσει ἀναπτυσσόμεναι

ἐν τῷ ἔργῳ του «Durée et simultanéité» ἠλέγχθησαν μετὰ σφοδρότητος ὑπὸ πολλῶν.

Ἡ διαδοχὴ καταστάσεων δὲν εἶναι αὐτὴ αὕτη ἢ διάρκεια ἀναλελυμένη; Καὶ διατὶ νὰ μὴ δύναται ν' ἀναλυθῆ ἢ διάρκεια εἰς στιγμάς, ἐν ἀπολύτῳ συνοχῇ εὐρισκομένης, ὡς ἀναλύεται τὸ πνεῦμα εἰς ιδιότητας διακεκριμένας, ἀλλ' ἐν στενωτάτῳ συνδέσμῳ ἀνασυνθετούσας τὸ πνεῦμα; Κατὰ τί ἢ ἀνάλυσις θὰ ἐξημίωνε τὴν δυνατότητα μιᾶς πλήρους ἀνασυνδέσεως ἀνευ κενῶν; Καὶ ἂν ἢ διάρκεια δύναται ν' ἀναλυθῆ εἰς στιγμάς, τότε καὶ ὁ μαθηματικὸς χρόνος δύναται νὰ περιληφθῆ ἐν τῷ ψυχολογικῷ, τῇ διαρκείᾳ, καὶ ὁ χῶρος καὶ ἡ ποσότης δὲν δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν ὅλως ξένα ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ χρόνου.

Κατὰ τὸ πρῶτον στάδιον τοῦ σχηματισμοῦ τῆς ἐννοίας τοῦ χρόνου, λέγει ὁ Ribot, φανταζόμεθα ἔκτασιν τινα διαρκείας, μίαν ἡμέραν, μίαν ἐβδομάδα, ἐν ἔτος καὶ ὁ προσδιορισμὸς τῶν χρονικῶν σημείων «πρὸ»—«ὑστερον», προηγούμενον—ἐπόμενον, εἶναι χαρακτηριστικῶς συγγενῆς πρὸς τοὺς τοπικοὺς ὄρους «ἐμπρὸς—ὀπίσω».

Ὁ ἀποκλεισμὸς τῆς τοπικῆς ἐπηρείας, τῆς ἐκτατικῆς, τῆς ποσοτικῆς ἐπηρείας ἀπὸ τοῦ σχηματισμοῦ τῆς χρονικῆς παραστάσεως εἶναι ἀδύνατος. Ἡ διαδοχὴ δίδει ἀκριβῶς τὴν εἰκόνα τῆς γραμμῆς. Ἡ γραμμικὴ παράστασις διαδοχικῶν ψυχικῶν φαινομένων δὲν εἶναι ἀπλῶς χρήσιμος ἐποπτικὸς συμβολισμὸς, ἀλλ' ἔκφρασις συγκεκριμένη τῆς συνείδητῆς παραστάσεως τῆς συνεχιζομένης διαρκείας, τοῦ χρόνου - μήκους, κατανοουμένου οὐχὶ μόνον ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ ψυχολογικῶς, ὅταν ἀναπολῶμεν περιόδους γεγονότων τῆς ζωῆς μας. Τὰ ἔτη τῶν σπουδῶν π. χ., τὰ ἔτη τῆς ἐπαγγελματικῆς ὑπηρεσίας φαίνονται ὡς ν' ἀποτελῶσι γραμμικὴν παράστασιν,

ἀρεστίην εἰς τὸ πνεῦμα, πεπληρωμένον ἑκτατικῆς ἔμπειρίας.

Μία διάρκεια καθαρά — *durée pure* — ἄνευ οὐδεμιᾶς διακρίσεως ἐγκλείει τὸν κίνδυνον τῆς ἑξομοιώσεως τῆς πρὸς τὴν μυστικοπαθῆ ἑκείνην ἔκστασιν, ἀφ' ἧς ἐλλεῖπει ἀκριβῶς ἡ συναίσθησις τοῦ χρόνου. «*C'est la distinction progressive qui fait que la durée n'est pas l'éternel présent de l'extase mystique, qu'elle ne retombe pas à l'immobilité par sa fluidité même*», λέγει ὁ Delacroix. Ἦτοι : ἔὰν ἡ διάρκεια δὲν καταντᾷ τὸ αἰώνιον παρὸν τῆς μυστικοπαθοῦς ἑκστάσεως καὶ ἔὰν δὲν ἐπαναπίπτῃ εἰς τὴν ἀκίνησιαν δι' αὐτῆς ἔτι τῆς ρευστικότητός της, τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὴν βαθμιαίαν εἰσχώρησιν τῆς διακρίσεως.

*
* *

Παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον συνέχονται ἀδιασπάστως. Τὸ πρῶτον, πλουσιώτερον, προσκλίνει διαρκῶς ἐπὶ τοῦ παρόντος καὶ προσλαμβάνει αὐτό. Τὸ παρὸν, ἔὰν περιορισθῆ εἰς τὴν μαθηματικὴν στιγμὴν, εἶναι ἐν θεωρητικὸν ὄριον μεταξὺ παρελθόντος καὶ μέλλοντος. Ἡ συνείδησις ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας ἀδυνατεῖ νὰ συλλάβῃ τὸ παρὸν, διαρκῶς ἐκφεύγον καὶ κυλιόμενον πρὸς τὸ παρελθόν· μόλις τείνη πρὸς αὐτὸ τὰ ἄγκιστρά της, συναντᾷ τὴν ψευδαίσθησιν τοῦ παρόντος, προσχωρήσαντος ἤδη πρὸς τὸ καιαφθάσαν ρεῦμα τῆς παρελθύσης πλουσίας ἔμπειρίας. Τὸ δὲ μέλλον οὐδεμία διάνοια ἀνθρωπίνη ἢ ὑπεράνθρωπος δύναται νὰ προῖδῃ, διότι ἑκάστη στιγμή προσφέρει τι νέον καὶ ἀπρόοπτον. Ἐὰν λοιπὸν τὸ παρὸν δὲν ὑπάρχῃ, τὸ δὲ μέλλον εἶναι ἀπρόβλεπτον, αἱ ἐνέργειαι τῶν ζώντων ὀργανισμῶν διεπόμεναι ὑπὸ τοῦ διαρκῶς ὀγκουμένου παρελθόντος διεξάγονται ἐν

ᾧψει τοῦ μέλλοντος, ἀδιακρίτως τοῦ ἀπροόπιου, τὸ ὅποϊον δύναται νὰ προέλθῃ ἐκ τῶν βυθῶν τοῦ ἀδιδυσδύτου.

Ἐν χρόνῳ αὐξάνει καὶ ὠριμάζει ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης· καὶ ἐνῶ ἐλευθέρως δημιουργεῖ, αὐτοδημιουργεῖται διὰ τῶν ἰδίων της πράξεων· διότι ἡ πράξις ἔχει τοῦτο τὸ ἐξαιρετικόν, ὅτι, ἐνῶ ἐξέροχεται καὶ κατευθύνεται ὑπὸ διαμεμορφωμένης κατὰ τινα τρόπον ἐνεργοῦ προσωπικότητος, κατευθύνει διὰ τῆς δυνάμεώς της τὴν προσωπικότητα ταύτην ἐν τινι μέτρῳ καὶ ἐν χρόνῳ τροποποιεῖ αὐτήν.

Θ'.

ΥΠΟΣΤΑΣΙΣ ΚΑΙ ΜΗΔΕΝ

Τὸ κενὸν ἐν τῇ φύσει. Τὸ μηδὲν ἐν τῇ σκέψει. Ἡ ψευδοϊδέα τοῦ μηδενός.

Ἡ δρᾶσις στρέφεται πρὸς τὴν κατάκτησιν ἀντικειμένου τινός· ἀποβλέπει εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ ἢ εἰς τὴν δημιουργίαν ἔργου μὴ ὑφισταμένου ἕως τότε· ἐπιτυγχάνουσα τὴν κατάκτησιν τοῦ ἀντικειμένου ἢ τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀδημιουργήτου φαίνεται πληροῦσα κενόν τι, βαίνουσα ἀπὸ τοῦ κενοῦ πρὸς τὸ πλήρες, ἀπὸ τοῦ ἀπόντος πρὸς τὴν παρουσίαν. Ἡ διάνοια ἀπησχολημένη ζωηρῶς μὲ τὸ πρακτικὸν πρόγραμμα τῆς ἐνεργείας τῶν ἀτόμων μεταχειρίζεται τοὺς ἐπιτηδεῖους τούτους διὰ τὴν πρᾶξιν ὄρους «κενόν», «παρόν», «ἄπόν», ὑπὸ τοὺς ὁποίους διαφαίνεται καλῶς ἢ ἀνεπιτήδευτος λειτουργία τοῦ συναισθήματος: «Κενόν» δημιουργεῖ ἢ στέρησις ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἐπιθυμοῦμεν, «παρουσίαν» δὲ ἢ κτῆσις ἢ ἢ πλήρωσις τοῦ ἐπιθυμητοῦ. Ὑπὸ τὴν ἐκδοχὴν ταύτην οἱ ὄροι οὗτοι εἶναι θεμιτῶς συμβολικοὶ ἐν τῷ πεδίῳ τῆς δράσεως.

Ἄλλ' ἢ ἀνθρωπίνη διάνοια παγιδευμένη ἀπὸ τὴν ἔξιν τῆς δράσεως ζητεῖ νὰ μεταφέρῃ τοὺς πρακτικοὺς τούτους ὄρους καὶ εἰς τὰ πεδία τῆς συνειδήσεως, ὅπου ὁ διαλογισμὸς στρέφεται περὶ τὴν ἐξέτασιν τῆς φύσεως τῶν πραγμάτων, τὰ ὁποῖα δὲν ἀπασχολοῦσιν ἡμᾶς συναισθηματικῶς καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐφαρμοζομένη ἢ συμβολικὴ αὐτὴ φρασεολογία ἄγει εἰς σύγχυσιν καὶ πλάνην.

Ἐπάρχει ἀπόλυτον κενόν;

Ἐπάρχει τὸ μηδέν ;

Τοὺς φιλοσόφους δὲν ἀπασχόλησε σοβαρῶς κατὰ τὸν Bergson ἡ ἔννοια τοῦ μηδενός, καίτοι αὕτη εἶναι ὄχι μόνον τὸ δρομητήριον πλείστων προβλημάτων, ἀλλ' αὕτη αὕτη ἡ ἀφετηρία πάσης φιλοσοφικῆς σκέψεως. Ὁ τὸ πρῶτον φιλοσοφῶν θίγει τὰ μεγάλα προβλήματα τῆς ὑπάρξεως καὶ ἀνυπαρξίας, τῆς ὑποστάσεως δηλονότι καὶ τοῦ μηδενός, διερωτώμενος :

— Διὰ τί ὑπάρχω ;

— Διότι συνδέομαι ἀλληλεγγύως πρὸς τὸ Σύμπαν.

— Καὶ τὸ Σύμπαν διὰ τί ὑπάρχει ;

— Διότι διατηρεῖται ὑπὸ ἀνωτάτης τινὸς ἀρχῆς.

— Καὶ ἡ ἀνωτὴ αὕτη ἀρχή, le principe, πῶς ὑφίσταται ;

Ἐκ τῆς φαινομενικῶς ἀπλουσιότητος τοῦ πρώτου ἐρωτήματος περὶ τοῦ λόγου τῆς ἀτομικῆς μας ὑπάρξεως μετατοπιζόμεθα εἰς τὸ πρόβλημα τῆς γενικωτάτης ἀρχῆς, τῆς πρώτης αἰτίας—συντηρούσης ἀρχῆς τοῦ Σύνπαντος—καὶ διερωτώμεθα πῶς αὕτη ἐδημιουργήθη καὶ πῶς ὑπάρχει. Καὶ ἐπειδὴ ἡ αἰωνιότης θὰ ἦτο στοιχεῖον ἀπαραίτητον εἰς τὸ ὑπέριστατον τοῦτο principe—πηγὴν τῆς ὑπάρξεως καὶ συντηρήσεως ὅλων τῶν κόσμων ἐν καταστάσει ἀεννάου ἐξελίξεως καὶ αἰωνίου γίνεσθαι καὶ ἐπειδὴ ἡ ἐξήγησις τῆς δημιουργίας τῆς Ἀνωτάτης ταύτης Ἀρχῆς διὰ τῆς μεσολαβήσεως ἀγνώστου τινὸς δυνάμεως θὰ μετεβίβα-

1. Ὁ Bergson διακρίνει μεταξὺ διανοίας καὶ συνειδήσεως. Ἡ διάνοια, ὡς καὶ αἱ αἰσθήσεις, ἀπασχολεῖται πολὺ μὲ τὴν δρασιν· ἡ συνείδησις στρέφεται μᾶλλον πρὸς τὰ φαινόμενα τοῦ ἐσωτερικοῦ βίου. Ἐν τούτοις ἡ διάκρισις αὕτη δὲν ἐξαίρεται καθ' ὅλον τὸ ἔργον τοῦ Bergson, πολλαὶ δὲ ἐκ τούτου προέκυψαν κατ' αὐτοῦ ἐπικρίσεις ὡς μεταχειριζομένου ἓνα ὄρον ὑπὸ διαφόρους καὶ πολλάκις συγκρουομένας σημασίας.

ζεν εἰς τὴν ἄγνωστον ταύτην δύναμιν τὸ πρόβλημα τῆς ἀτελευτήτου κοσμογονίας, ἐνῶ συγχρόνως θ' ἀπεστέρει τὴν πρώτην ἀρχὴν τῆς ιδιότητος τῆς αἰωνιότητος, ἐγένετο ὑπὸ πολλῶν φιλοσόφων ἀποδεκτὴ ἡ δοξασία περὶ τῆς λογικῆς ὑποστάσεως τῆς πρώτης ἀρχῆς. Ἡ πρώτη ἀρχὴ δηλ. νοητέα ὡς μία λογικὴ ἀρχή. Καὶ ἐπειδὴ μία λογικὴ ἀρχὴ ὡς π.χ. ἡ $A=A$ δύναται νὰ αὐτοδημιουργηται, ἀφ' ἑαυτῆς triomphant du néant dans l'éternité—χωρὶς καμμίαν ἐπέμβασιν δανείου τινὸς ἐνισχύσεως— χάρις εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν φύσιν τῆς λογικῆς, ἥτις εἶναι αἰωνία, ἡ Ὑπεριάτη Ἀρχή, le principe, προβάλλει αὐτοδημιούργητος, αἰωνία ὡς ἐν λογικὸν ἀξίωμα ἢ εἰς μαθηματικὸς ὁρισμός.

«Si le principe de toutes choses existe à la manière d'un axiome logique ou d'une définition mathématique, les choses elles-mêmes devront sortir de ce principe comme les applications d'un axiome ou les conséquences d'une définition, et il n'y aura plus de place, ni dans les choses, ni dans leur principe pour la causalité efficace entendue au sens d'un libre choix = Ἐάν ἡ ἀρχὴ ὅλων τῶν πραγμάτων ὑφίσταται καθ' ὄν τρόπον ἐν λογικὸν ἀξίωμα ἢ εἰς μαθηματικὸς ὁρισμός, αὐτὰ ταῦτα τὰ πράγματα ἀνάγκη νὰ προέλθουν ἀπὸ τῆς ἀρχῆς ταύτης ὡς αἱ ἐφαρμογαὶ ἐνὸς ἀξιώματος ἢ αἱ ἀκολουθίαι ἐνὸς ὁρισμοῦ καὶ δὲν θὰ ὑπάρχη πλέον θέσις οὔτε εἰς τὰ πράγματα οὔτε εἰς τὴν Ἀρχὴν διὰ τὴν ποιητικὴν αἰτιότητα λαμβανομένην ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἐλευθέρως ἐκλογῆς».

Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἐκδοχῇ ταύτῃ τῆς αἰωνίου ὑπάρξεως τῆς πρώτης Ἀρχῆς οἱ πλεῖστοι τῶν φιλοσόφων δὲν ἀπαλλάττονται τῆς ἰδέας τοῦ μηδενός. Τὸ μηδὲν εἶναι τρόπον τινὰ δι' αὐτοῦς ὁ τάπης, ἐπὶ τοῦ

ὁποίου ἀναπαύεται τὸ Σίμπαν, τὸ μηδὲν προὔτηρχε τῆς ὑπάρξεως.

«L'existence apparait comme une conquête sur le néant. Le néant était d'abord et l'être est venu par surcroit. Si quelque chose a toujours existé, il faut que le néant lui ait toujours servi de substrat ou de réceptacle et lui soit par conséquent éternellement antérieur. Enfin je ne puis me défaire de l'idée que le plein est une broderie sur le canevas du vide, que l'être est superposé au néant et que dans la représentation de «rien» il y a moins que dans celle de «quelque chose» = Ἡ ὑπαρξις φαίνεται ὡς μία κατάκτησις ἐπὶ τοῦ μηδενός. Τὸ μηδὲν προὔτηρχε καὶ ἡ ὑπαρξις ἦλθε κατόπιν, ἐπιπροσθέτως. Ἐὰν κἄτι ὑπῆρξε πάντοτε, ἀνάγκη τὸ μηδὲν νὰ τῷ ἐχρησίμευσε πάντοτε ὡς ὑπέρεισμα ἢ δοχεῖον καὶ συνεπῶς νὰ εἶναι αἰωνίως προγενέστερον αὐτοῦ. Τέλος δὲν δύναμαι ν' ἀπαλλαγῶ τῆς ἰδέας ὅτι τὸ πλήρες εἶναι ἐν κέντημα ἐπὶ τοῦ καμβᾶ τοῦ κενοῦ, ὅτι ἡ ὑπαρξις ἐπιπροστίθεται εἰς τὸ μηδὲν καὶ ὅτι ἐν τῇ παραστάσει τοῦ «τίποτε» ὑπάρχει ὀλιγώτερον ἢ ἐν τῇ παραστάσει τοῦ «κἄτι».

Ὁ Bergson διὰ τῶν ζωηρῶν τούτων ἐκφράσεων συνοψίζει τὴν ἀντίληψιν τῆς μεγάλης μερίδος τῶν ἀνθρώπων, ἧτις πιστεύει εἰς τὴν πραγματικότητα τοῦ μηδενός ἀντιτιθεμένου πρὸς τὴν ὑπόστασιν, τοῦ κενοῦ ἀντιτιθεμένου πρὸς τὸ πλήρες, τοῦ ἀπόντος πρὸς τὸ παρόν.

Ἄλλ' ἡ ἰδέα τοῦ κενοῦ, τοῦ μηδενός εἶναι μία ψευδοῖδέα κατὰ τὸν Bergson, μία πλάνη τῆς νοήσεως. Κενὸν δὲν ὑπάρχει ἐν τῇ φύσει. Ἐν ἀντικείμενον διαδέχεται τὸ ἄλλο ἀντικείμενον, ἐν φαινόμενον τὸ ἄλλο. Ὅμιλοῦμεν περὶ κενοῦ, περὶ ἀπουσίας,

μόλις ἀντικείμενόν τι συναισθηματικῶς ἀδιάφορον· εἰς ἡμᾶς καὶ συνεπῶς μὴ ἔλκῳον τὴν προσοχὴν διαδεχθῆ τὸ ἐνδιαφέρον ἡμᾶς ἀντικείμενον. Ἡ παρουσία τοῦ ἀδιαφόρου ἀντικείμενου δὲν γίνεται αἰσθητή, διότι ἡ συνείδησις παρέμεινε προσηλωμένη εἰς τὸ προηγούμενον. Καὶ ἔμεινε προσηλωμένη, διότι ὑπάρχει ἡ μνήμη, ἣτις διαφυλάττει τὴν ἀνάμνησιν αὐτοῦ. Ἐὰν ἑσπερούμεθο μνήμης, τὸ πνεῦμα θὰ συνελάμβανε μόνον παρουσίας, οὐδέποτε δὲ ἀπουσίας καὶ κενᾶ. Δὲν ὑπάρχει ἀπουσία εἰμὴ δι' ὃν ἰκανὸν νὰ ἐνθυμῆται καὶ νὰ προσδοκᾷ.

Ἐπὶ τοῦ συναισθηματικοῦ παράγοντος δελεαζομένη ἡ νόησις ἐκλαμβάνει ὡς κενὸν τὴν νέαν ἀδιάφορον κατάστασιν καὶ ὁμιλεῖ περὶ πληρώσεως κενοῦ, μόλις ἡ ἐπιθυμητὴ κατάστασις ἐπανέλθῃ. Ἐν τῇ πραγματικότητι οὐδέποτε ὑπῆρξε κενὸν ἐν τῇ Φύσει, ἀλλὰ διαρκῆς πλήρωσις καὶ διαδοχὴ. Πρόκειται περὶ μιᾶς πλάνης τῆς νοήσεως, περὶ μιᾶς ἀπροσεξίας, ἐνὸς σφάλματος τῆς προσοχῆς στρεφομένης μεροληπτικῶς πρὸς ὅ,τι ἐνδιαφέρει καὶ ἀγνοούσης τὸ ἀδιάφορον, οἱ δὲ ὄροι «κενόν», «πλήρες», «παρόν», «ἀπόν», δὲν ἔχουν σημασίαν εἰμὴ ὡς συμβολικαὶ παραστάσεις εἰδικῶν τινῶν καταστάσεων τοῦ πνεύματος, ὡς ἰδεατοὶ ὄροι τῆς δράσεως κυβερνωμένης ὑπὸ τοῦ συναισθήματος.

Ἐὰν παραμερίσωμεν τὸν ἑξωτερικὸν κόσμον καὶ προσπαθήσωμεν διὰ τῆς σκέψεως, διὰ τῆς βαθμιαίας ἀφαιρέσεως καὶ καταλύσεως τοῦ παντός νὰ σχηματίσωμεν αὐτὴν τὴν περιλάλητον ἔννοιαν τοῦ μηδενός, θὰ ἴδωμεν ὅτι εὗρισκόμεθα πρὸ μιᾶς ψευδοιδέας καὶ ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ μηδενός εἶναι ἀδύνατον νὰ παραχθῆ ὑπὸ τῆς σκέψεως, διότι εἶναι ἀδύνατον ν' ἀντιθέσωμεν ταύτην πρὸς τὴν ὑπόστασιν. Πάντοτε θὰ ὑπάρχῃ μία ὑπόστασις καὶ οὐδέποτε τὸ μηδέν. Ἐὰν

Ἰζητήσωμεν νῦν ἀπομακρύνωμεν τὰς ἐξωτερικάς ἐντυ-
πώσεις, διατηροῦμεν ἀκόμη τὰς ἐντυπώσεις τῶν
σπλάγχνων, εἴαν καὶ ταύτας ἀπομακρύνωμεν καὶ δη-
μιουργήσωμεν οὕτω μίαν ἄκραν περὶ ἡμᾶς καὶ ἐν
ἡμῖν πενίαν, καὶ διασώζεται ἀκόμη: Τὸ Ἐγὼ τὸ
λαμβάνον συνείδησιν τῆς ἄκρας ταύτης πενίας. Ἐν
μια λέξει καὶ ὑπάρχει πάντοτε. Αὕτη αὕτη ἡ ἔκ-
φρασις «καταλύω τὰ πάντα» εἶναι πλήρης ὑποστά-
σεων, ὅσον καὶ ἂν φανῆ τοῦτο παράδοξον. Διὰ νὰ
καταλύσωμεν τὰ πάντα, εἴτε διαδοχικῶς εἴτε διὰ μιᾶς
πράξεως, ἀνάγκη πρῶτον νὰ ἔχωμεν τὴν παράστασιν
τῶν «πάντων», πλήθους δηλαδή ὑποστάσεων. Πῶς
θὰ καταλύσωμεν ἀντικείμενόν τι, εἴαν δὲν ἔχωμεν
ἰδέαν περὶ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ; Οὕτω κατὰ τὸν
Bergson ἡ ἔννοια τοῦ μηδενός, εἴαν ὑπῆρχε, θὰ
ἦτο πλουσιωτέρα ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τοῦ παντός, διότι
θὰ περιέκλειεν ἀναγκαίως πρῶτον τὰς παραστάσεις
τῶν πάντων καὶ ἐπὶ πλέον μίαν ἐπιπρόσθετον παρᾶ-
στασιν, τὴν τῆς καταλύσεως αὐτῶν. Τὸ μηδὲν λοιπὸν
θὰ προέβαλλε συνθετώτερον ἀπὸ τὸ πᾶν. (Μηδὲν=
τὰ πάντα σὺν τῇ ἰδιότητι τῆς καταλύσεως αὐτῶν).

Τὸ μηδὲν λοιπὸν δὲν ὑπάρχει οὔτε ἐν τῇ φύσει
οὔτε ἐν τῇ δράσει οὔτε ἐν τῇ σκέψει. Εἶναι μία ψευ-
δοιδέα. Ὑπόστασις καὶ μηδὲν δὲν ἀντιτίθενται,
διότι τὸ μηδὲν δὲν ὑφίσταται. Ἡ πραγματικότης—
εἴτε ὕλη εἶναι εἴτε πνεῦμα—εἶναι συνεχῆς διαδοχὴ
ὑποστάσεων. Τὸ μηδὲν οὔτε ὑπάρχει οὔτε προὔτηρξε
τῆς ὑποστάσεως. Δὲν ὑπῆρξε πρῶτον τὸ μηδὲν καὶ
κατόπιν ἡ ὑπόστασις. Πάντοτε καὶ ὑπῆρχε. Ἀπό-
λυτον κενόν, néant, μηδὲν, εἶναι πλάνη τῆς νοήσεως.